

A
KEDVEZMÉNYEZETT
LOGÓJA

MARSAI VIKTOR

AFRIKA ÉS REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUMAI¹

Az afrikai kontinens és államai markáns változásokon mentek keresztül az elmúlt két évtizedben. Ez nagyban befolyásolta a földrész biztonságát és stabilitását, ezzel együtt pedig azt is, hogy a 2020-as évek elején miként gondolkodhatunk az afrikai regionális biztonsági komplexumokról, illetve az azokon belül zajló folyamatokról. Mindezt azért is érdemes szem előtt tartanunk, mert a negatív, szenzációhajhász hírek és a kétségkívül meglevő problémák sem feledtethetik velünk azt, hogy Afrika a kontinentet tépázó viharok, mint a koronavírus-járvány vagy a klímaváltozás ellenére is jelentős fejlődésen és előremutató belső átrendeződésen megy keresztül, amelyet a problémák lassítanak ugyan, de egyelőre nem voltak képesek megállítani.

Az Afrikát körülölelő torz percepcióért persze nem érdemes egyedül a médiát okolnunk. A fekete földrész folyamataival viszonylag kevés – és gyakran idejétmúlt – tudományos, szakértői elemzés foglalkozik az RSC-elméleten keresztül. Ráadásul a Buzan-Waeber szerzőpáros alapvető munkája sem segítette a tisztánlátást. Bár a Koppenhágai Iskola képviselői kiváló kutatók, nem afrikanisták, és viszonylag keveset értettek a földrészhez. Ráadásul 2003-ban publikált könyvükben alapvetően az 1990-es évek, Afrika „sötét évtizedének” tapasztalatai határozhatták meg vizsgálatuk fő szempontjait, ami indokolatlanul pesszimista képet festett a kontinensről, és amely figyelmen kívül hagyta annak fejlődési potenciáljait. Ahogy a két szerző rámutatott könyvében, „a *szubszaharai Afrika (...) mindig is kihívást jelentett a nemzetközi tanulmányok számára, és nincs ez másképp a regionális biztonsági komplexumok elméletét illetően sem.*” Véleményük szerint nem azért, mintha hiányoznának a kellő dinamikák – épp ellenkezőleg: a fent említett szerzők a biztonsági problémák széles spektruma miatt – másokhoz hasonlóan – egyenesen a „pesszimisták paradicsomáról”, a hobbes-i anarchikus világ egyik eklatáns példájaként beszélnek a régióról. Ugyanakkor az elemzés egyik legfontosabb feltétele, az alanyok (tehát az államok) sok esetben hiányoznak.

¹ Jelen tanulmány a szerzőnek Hettyey Andrással közösen írt, 2014-es tanulmányának átdolgozott és kibővített változata. *A mű TKP2021-NVA-16 számú projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a Tématerületi Kiválósági Program 2021 pályázati program finanszírozásában valósult meg.*

A gyenge államiság gyökerei Afrikában

Afrikát, különösen a szubszaharai térséget a 19. századi gyarmatosítás során – erős leegyszerűsítéssel – sokan az „államok nélküli földrészként” írták le. Kétségtelen tény, hogy a kontinens számos részén a központosított államhatalomnak nem volt előzménye, vagy annak hagyománya kikopott a helyi történeti tudatból. Mindez nagyban megnehezítette az európaiak legfontosabb „exporttermékének”, a vesztfálaiai típusú modern állammodellnek a meghonosítását, amely egyszerre működött tér-, társadalom- és gazdaság-szervező erőként. Bár a gyarmatosítók tettek lépéseket ezen modell meghonosítására, mivel ez nem ment egyik napról a másikra, ráadásul komoly forrásokat követelt volna, a dekolonizáció időszakára a folyamat meglehetősen embrionális állapotban volt még csak. Ráadásul a frissen függetlenné váló entitásoknak az európaiak által kijelölt – és az afrikai vezetők által döntő többségében megtartott – mesterséges országhatárok miatt nemcsak az állam-, de a nemzetépítést is meg kellett kezdeniük. Ez az esetek döntő többségben olyan identitások kialakítását jelentette, amelynek nem voltak történeti előzményei, és a gyakorlatban sok esetben azt eredményezte, hogy az új országokban olyan népcsoportoknak kellett közös identitást adni, aki hagyományosan ellenségesen viszonyultak egymáshoz.

A dekolonizációt követően az afrikai államok elfoglalták helyüket az ENSZ-ben, a világtérképeken színes alakzatok, állami lobogók és gyakran vonalzóval meghúzott határok jelölik kiterjedésüket. Különböző tematikájú országmonográfiák jelentek meg róluk, a CIA World Factbookban is kereshetőek, állampolgársággal ruházzák fel lakóikat, és erőfeszítéseket tettek önálló identitásuk megteremtésére.

Az esetek bizonyos részében azonban ettől még nem lettek szigorú értelemben vett modern államok: nem tudtak ellenőrzést gyakorolni saját területük felett sem közigazgatási, sem biztonsági értelemben; nem valósult meg az erőszak kormányzati monopóliuma; nem tudták – és részben tudják – megszervezni a lakosság egy része számára az alapvető szolgáltatásokat (egészségügy, oktatás); korlátozott befolyással rendelkeztek a makrogazdasági folyamatokra; illetve nem bírtak azzal a képességgel és hatalomkoncentrációval, hogy kormányozzák az adott entitást: nem léteztek hosszú távú stratégiáik, valamint olyan döntéshozataluk, amelynek határozatai végrehajtásra kerülhettek volna egy erre szakosodott közigazgatási intézményrendszer által. Ezzel szemben továbbra is megfigyelhető volt a személyes és informális kapcsolatok dominanciája, a kettős hatalmi struktúra (reális és látszólagos hatalmi tér) párhuzamos létezése, a kleptokrácia, a nepotizmus és a neopatriarchális viszonyok dominanciája. A gyenge állam hatalmát ráadásul komoly potenciálokkal rendelkező nem-állami szereplők kezdték ki: etnikai csoportok, klánok, hadurak. A politika etnicizálása távlatilag is akadályozta a modern állami struktúrák megszilárdulását, hiszen a belpolitika ideológiák helyett etnikai törésvonalak mentén fejlődött, amely adott

esetben (ld.: 2007-es kenyai zavargások) könnyen átcsaphatott nyílt konfliktusba. Ráadásul az állam – és erőforrásai – így sok esetben egy-egy domináns népcsoport „fogságába estek” (mint Ruandában a tusziki), elodázva a tartós konszolidáció lehetőségét.

Mindezek miatt – nem függetlenül az 1990-es évek okozta percepciók torzításától –, hogy a 2000-es évek elején közhelynek számított, hogy az afrikai kontinens Földünk (különböző elnevezésekkel) „bukott”, „összeomlott”, „gyenge”, „működésképtelen”, „törékeny” államainak legnagyobb gyűjtőhelye, nézzük akár a Failed States Indexet, akár más hasonló statisztikákat. Ez még a 2014-es, hasonló fejezet írásakor is meghatározta e sorok írójának perspektíváját.

Ugyanakkor az elmúlt évtized során – sőt korábban is – számos elméleti és gyakorlati kritika fogalmazódott meg mindezzel kapcsolatban. Míg 2000-ben Afrika valóban hemzsegett az államkudarctól, a 2020-as évekre nem igazán találunk a kontinensen klasszikus értelemben vett „bukott államokat”. Még a legproblémásabb entitások is, mint Szomália, Dél-Szudán vagy a Kongói Demokratikus Köztársaság – összehasonlítva két évtizeddel korábbi önmagukkal² – érdemi lépéseket tettek előre. Bár a fentebb bemutatott problémák még mind tetten érhetőek, és területük egy részét továbbra sem tartják ellenőrzésük alatt, *ezzel párhuzamosan* a közigazgatás kiépülése, az infrastruktúra fejlesztése és a gazdasági fejlődés nehezen tagadható. Bár Afrika kapcsán hajlamos vagyunk a negatívumokat meghallani és azokra koncentrálni, kohéziójukat tekintve a kontinens országainak többsége jelentős fejlődésen ment keresztül, amelyek akár egy évtized perspektívájában is láthatóak és érzékelhetőek: amikor a szerző Szomáliával kezdett foglalkozni 2009-ben, még elképzelhetetlennek tűnt, hogy 2014-ben Mogadishuba látogathat. Akkorra a szomáli főváros egy életteli metropolisszá vált kövezett utcákkal, nemzetközi repülőjáratokkal és nyugati színvonalú szállodákkal, alig pár évvel azután, hogy az as-Sabáb nevű felkelőszervezetet kiszorították a városból. Szomália több kikötője, mint Berbera vagy Bossaso, fontos infrastrukturális beruházások célpontjává vált az „Egy Út – Egy Övezet” kezdeményezés mentén. Dél-Szudán tagságot nyert a Kelet-afrikai Közösségbe, Kelet-Kongóban pedig egyre inkább a legálisan működő nemzetközi vállalatok termelik ki a nyersanyagokat a hadurak, illetve a ruandai és ugandai hadsereg helyett. De azt is megdöbbentő volt látnia, hogy Etiópia Szomália Régiójában teljes gépesítéssel művelik a térség zsíros termőföldjeit, ami korábban kizárólag a nomád pásztorok birodalma volt.

Még látványosabb a nyugat-afrikai partvidék, illetve az Afrikai Nagy Tavak térségének felemelkedése. Miközben Libéria, Sierra Leone, Burundi, Ruanda, Angola neve húsz évvel korábban egyet jelentett az erőforrás-konfliktussal és a vég nélküli polgárháborúval, mára közülük egyesek a kontinens „sztárállamai”

² Dél-Szudán esetében nyilván Szudánnal, hiszen csak 2011-ben szakadt el az északi országrészről.

lettek, míg a többiek legalábbis érdemi gazdasági növekedésen mentek keresztül, amely segítette megerősíteni a közigazgatást, támogatta a közszolgáltatások kiépülését, és jelentős életszínvonal-emelkedést jelentett polgáraik számára. Ezeket az eredményeket mi sem bizonyította jobban, minthogy az Afrikai Unió keretében ma burundi békefenntartók harcolnak az as-Sabáb ellen Szomáliában (miközben Bujumbura 2003-ban még maga is AU békeműveletre szorult a polgárháború eszkalációjának megakadályozására). Vagy hogy a másfél évtizeddel korábban még a „véres gyémántokért” harcoló sierra leone-i politikai elit képes volt megfékezni és lokalizálni a 2014-es ebolajárványt úgy, hogy a prognosztizált több százezer halott helyett „csak” négyezren veszítették életüket.

Általánosságban is elmondható, hogy jelentősen csökkent a népirtások és az egyéb kataklizmák mennyisége és minősége is. A 2011-es nagy szomáliai éhínség után a nemzetközi közösség olyan szoros védőhálót vont a kontinens köré, amely csak a 2022-es orosz-ukrán háborút, illetve az energiaár-emelkedést kísérő globális válság hatására kezdett el szakadozni. És míg az 1990-es években még százezrekben, ha nem milliókban kellett mérni az egyes fegyveres konfliktusokban, illetve az azokat kísérő járványokban és alutápláltságban életüket vesztek számát, mára ezek zömében néhány ezer főre csökkentek. Bár a 2020-as éveket továbbra is meghatározza néhány régi-új afrikai polgárháború, mint a szomáliai, dél-szudáni, mali konfliktus, ezekben a halottak számát inkább pár száz-ezer főben mérik évente. Bármilyen borzasztó is, ez komoly előrelépés ahhoz képest, hogy például az 1998 és 2002 közti második kongói háborúban egyes becslések szerint ötmillió ember pusztult el; az 1994-es ruandai népirtás száz napja alatt csaknem egymillió; az 1992-es nagy szomáliai polgárháborúban, illetve az azt kísérő éhínségben pedig legalább félmillió – hogy csak néhány példát említsünk a földrész legtragikusabb válságaiból.

Vannak persze nagy „visszaesők” is: a különféle etióp politikai csoportok csaknem harminc év béke után, 2020 novemberében ismét a polgárháború eszközéhez nyúltak vélt vagy valós problémáik orvoslására, amely mérhetetlen szenvedést hozott az országnak, és amelyben százazrek veszítették életüket e sorok lezárásáig. Ugyanez történt Dél-Szudánban a 2013-as, etnikai jellegű összecsapások kitörése után. Mégis: egyelőre még ezen esetekben is sikerült keretek közt tartani az erőszakot, legalábbis abban az értelemben, hogy ne vezessenek a teljes ország széteséséhez. A szerző 2022 májusi addisz-abebei látogatása során például csak nagyon áttételesen lehetett érzékelni azt, hogy az országban háború folyik: a parkok és kávézók tele voltak, és az emberek sokkal inkább panaszkodtak a rossz gazdasági mutatók és a munkanélküliség, mint a humán áldozatok miatt.

Az államiság jelene és kihívásai Afrikában

Mindezt összegezve, ha történeti dimenzióban, az azóta eltelt hatvan év perspektívájában vizsgáljuk a kérdést, azt mondhatjuk, hogy az államépítésre tett törekvés meglehetősen sikereket ért el Afrikában. Mégis, a törékeny és gyenge államiság még évtizedekig meghatározó karaktere lesz Afrikának, és számos kihívás gyökerezik majd benne. Mindez elemzési keretünk kapcsán is felvet problémákat: a törékeny államiság azért is nehezíti meg a szubszaharai folyamatok leírását, mivel a biztonság szintjei közül a nemzeti (domestic) perspektíva dominanciája megkérdőjelezhetetlen. A gyenge struktúrákkal rendelkező államok nyomasztó belső problémáik mellett alig képesek a szó klasszikus értelmében vett külpolitikát folytatni, és sok esetben államközi kapcsolataik sem jelentenek mást, mint belső biztonsági problémáik átgyűrűzését a szomszédos államokra (lásd a második kongói háború történetét), illetve az ebből következő feszültségek kezelését. Ráadásul ez visszafele is igaz: a törékeny államok belpolitikája gyakran válik külső hatalmak játékszerévé, akik a helyi szereplőket saját agendájuk végrehajtóiként használják. Az általános fejlődés ellenére ez jól látszik például Szomália esetében, ahol az egyes szövetségi tagállamok jól láthatóan a különböző közel-keleti (Egyesült Arab Emírségek, Katar, Törökország) és afrikai (Kenya, Etiópia) országok vazallusaivá váltak a szövetségi kormány és más tagállamok közti hatalmi harcban. Ráadásul például a 2017-es katarai válság kapcsán az is látszott, hogy ez az alapvetően az arab hatalmak közti küzdelem hogyan gyűrűzött be a somáli belpolitikába és szított esetenként fegyveres összecsapásokba torkolló feszültséget az eleve számos problémával küzdő kelet-afrikai országban.

A gyenge államiság jelenléte azért is jelent különbséget más, klasszikus regionális biztonsági komplexumokhoz képest, mert míg utóbbiak hatalmi játszmái épp az államok egymást közti erejéről és érdekérvényesítő képességeiről szólnak, addig előbbiek esetében ennek ellenkezőjével, az államok kétségbeejtő erőtlenségével találkozunk. Különösen látványos ez olyan térségek esetében, mint Afrika középső területe: itt a Kongói Demokratikus Köztársaság, a Közép-afrikai Köztársaság és Dél-Szudán határvidékén olyannyira kiforrotlan struktúrákkal találkozunk, amelyek szinte teljes mértékben ellehetetlenítik a klasszikus RSC megközelítést: az egyes központi kormányzatoknak ugyanis alig van ellenőrzése a perifériák felett, amelyek így saját életüket élik.

Afrika és regionális biztonsági komplexumai

Afrika egészéről persze meglehetősen nehéz egységesen írni, hiszen a biztonsági kihívások meglehetősen egyenetlenül érintik a kontinentet és országait. A 2010-as évek elején Afrika politikai és biztonsági szempontból egyértelműen egy északnyugat-délkelet tengely mentén látszott kettészakadni: miközben a nyugati és déli területek zömében képesek voltak túllépni a múlt terhes örökségén, és az itt található államok

a fejlődés – valamint a megerősödés – útjára léptek, addig a középső és keleti regionális komplexum továbbra is számos, a kilencvenes évekből megörökölt problémával (törekeny államiság, etnikai/klánkonfliktusok) küzdő országot találunk, amelyek száma ugyan csekély, de ennek ellenére a porózus (vagy de facto nem létező) államhatárokon átgyűrűző hatások miatt folyamatosan „fertőzik” és gyengítik szomszédaikat is. Vagyis itt továbbra is tetten érhető az instabilitás és a biztonsági kihívások sokasága, annak ellenére, hogy számos kulcsállam (Etiópia, Kenya, Uganda, Csád) igyekezett gátat szabni a negatív folyamatoknak.

Mindezek alapján Kelet- és méginkább Közép-Afrikában még várat magára azon szilárd struktúrák kialakulása, amelyek lehetővé tennék, hogy ezen térségek problémáit regionális szinten kezeljük: bár a somáli partvidéktől elindulva Etiópián, Szudánon, Ugandán, Ruandán és a Kongói Demokratikus Köztársaságon áthaladva elérkezünk Angoláig, azt tapasztaljuk, hogy bár a felsorolt szomszédos államok valamiképpen mind-mind érintettek egymás konfliktusaiban, ez csak közvetlen környezetükre igaz. A két szélső állam, Szomália és Angola biztonsága semmiféle hatással sincs egymásra, teljes eltérő problémákkal szembesülnek. Nem igaz tehát az RSC teóriájának központi tétele, mi szerint olyan fenyegetésekkel, kihívásokkal és konfliktusokkal kell szembenézniük, amelyek a régió egészére kihatnak. A nemzetközi kapcsolatok és dinamikák ilyen mértékű fragmentáltsága mellett nagyon nehéz Buzanék elméletét a gyakorlati vizsgálódás területére átültetni.

Némileg jobb a helyzet Dél- és Nyugat-Afrika kapcsán, mivel itt két olyan regionális hatalommal – a Dél-afrikai Köztársasággal és Nigériával – találkozunk, amelyek valóban képesek megszervezni saját környezetüket, és aktívan alakítani annak biztonsági folyamatait. Mindezek alapján a következő mértékben tartjuk igaznak – elismerve és részben továbbfejlesztve – Waever és Buzan elméletét a szubszaharai térségre: elismerjük egy jól körülhatárolható dél-afrikai regionális biztonsági komplexum létét; szintén jól érzékelhető a nyugat- és kelet-afrikai regionális biztonsági komplexumok megszilárdulása, bár a határok kapcsán látunk bizonyos átfedéseket; végül, továbbra is komoly fejfájásra ad okot a közép-afrikai komplexum definiálása, amely sokkal inkább egyfajta szigetelőként (fekete lyukként?) működik, amely esetében – a többi térséggel összehasonlítva – a legkevesebb előrelépést látjuk.

A gyenge államiság mellett az elmúlt évek kapcsán érdemes kiemelni néhány olyan sajátosságot, amelyek nagyban befolyásolták a kontinens biztonsági helyzetét. Ezek közül az egyik meghatározó tényező a klímaváltozás. A fekete földrész különösen kitett ennek hatásainak, mivel 60%-a száraz vagy kifejezetten sivatagos éghajlatú. Ráadásul Afrika egyes részei, mint a Száhel övezet eleve gyorsabban melegszenek föl, mint a globális átlag: az ipari forradalom óta itt több mint 1,5 Celsius-fokkal nőtt az átlaghőmérséklet. Így az ökoszisztéma és a mezőgazdasági termelés a csapadék legkisebb változására is különösen érzékeny. Mivel az öntözés nélküli földművelés alsó határa a 400 mm-nyi éves csapadéknál húzódik, ennek elmaradása, vagy

egyenetlen érkezése egyre több térségben lehetetleníti el a termelést. 2020 és 2022 között csak Kelet-Afrikában négy esős évszak maradt el egymás után, tízmilliókat taszítva az éhínség szélére. Az elsivatagosodás, a túlnépesedés miatti fokozott földhasználat és túllegetetés csak tovább ront ezen a helyzeten. Az erőforrásokért kialakuló küzdelem pedig gyakran vezet fegyveres összecsapásokhoz, különösen a nomádok és a letelepedett földművesek között. A „puha erőforrásokért” (termőföld, legelő, ivóvíz) zajló küzdelem pedig általában jóval brutálisabb, mint az ásványkincsekért folyó, hiszen előbbiek esetében közvetlenül a túlélés a tét.

Ha ez nem lenne elég, a nomádok és a földművesek közti életmód-törésvonal gyakran esik egybe az etnikai és vallási határvonalakkal is. Ezek a tényezők tovább rontják a helyzetet, és fűtik a közösségek közti ellentéteket. Jó példa erre Nigéria esete, ahol a muszlim fuláni pásztorok előszeretettel támadják a letelepedett keresztény berom, tarokk és tiv farmereket, beindítva ezzel az erőszak véget nem érő spirálját. Részben kapcsolódik a klímaváltozáshoz az elmúlt évtized másik szomorú és látványos trendje, a dzsihádisták csoportok előretörése Afrikában. Bár ez az elsősorban a Száhelben és Kelet-Afrikában megfigyelhető folyamat számos tényezőhöz kapcsolódik (túlnépesedés, klímaváltozás, törékeny államiság, erőforrás-konfliktusok, etnikai ellentétek), nem tekinthetünk el a jelenség pusztító ideológiai alapjaitól sem. A kezdetben a szomáliai as-Sabábhoz, a nigériai Boko Haramhoz és a maghrebi AQIM-hoz köthető csoportok fontos átalakuláson mentek keresztül az elmúlt években. A globális narratíva megtartása, sőt erősítése mellett ugyanis felismerték, hogy csak akkor képesek hosszabb távon fenntartani felkeléseiket, ha valamiféleképpen reagálnak a helyi közösségek igényeire is. Ennek keretében egyrészt a központoktól távol eső vidéki területeken sokszor alternatív árnyékkormányzatokat építettek ki, amelyek hatékonyabb szolgáltatásokat (bíráskodás, iskola, egészségügy) nyújtottak az állami szociális rendszereknél (amelyek sokszor nem léteztek). Másrészt célzottan választottak ki olyan közösségeket, amelyek vélt vagy valós sérelmek alapján marginalizálva érezték magukat, és a patrónusaikként kezdtek el működni, megnyerve ezzel a közösségek támogatását a rivális népcsoportokkal, klánokkal, falvakkal vagy épp a központi hatalommal szemben. Mindemellett a szélsőséges csoportok anyagi bázisuk megteremtésére – különösen a Száhelben – szoros viszonyt építettek ki a szervezett bűnözéssel (fegyver-, kábítószer-, embercsempészet), óriási bevételekre téve szert. Sőt sok esetben a dzsihádisták váltak e tevékenység főszervezőivé.

Mindezek miatt az al-Káidához és az Iszlám Államhoz köthető csoportok jelentősen teret nyertek Afrikában. Míg 2010-ben mindössze öt olyan ország volt a kontinensen, ahol aktív dzsihádisták csoportok működtek, 2022-re ez a szám megközelítette a húszat. A szélsőségesek olyan országokra (Burkina Faso, Benin, Elefántcsontpart, Togo, Niger, Mozambik) terjesztették ki tevékenységüket, amelyekben az korábban ismeretlen volt. Sajnálatos módon ez a fenyegetés felütötte a fejét az eddig a béke szigetének számító dél-

afrikai régióban is, amikor 2017-től kezdve egy dzsihadista alapokon álló felkelés vette kezdetét Mozambik északi Cabo Degado tartományában, amelyet Maputo csak külső fegyveres erők beavatkozásával tud mederben tartani. Minden szereplő egyetért ugyanakkor abban, hogy a jelenség kiváltó okainak (rossz kormányzás, gazdasági egyenlőtlenségek, munkanélküliség, klímaváltozás negatív hatásai) orvoslása nélkül nem lehet érdemben felszámolni a szélsőséges mozgalmakat. Mindez azonban rengeteg időt, energiát és pénzt fog igényelni.

Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a szélsőséges csoportok gyakran egymással is hadban állnak a szerint, hogy az Iszlám Állam vagy az al-Káida globális hálózatának tagjai-e: így az elmúlt években súlyos összecsapásoknak lehettünk a tanúi Szomáliától kezdve Maliig. Ráadásul a helyi közösségekkel való együttműködés automatikusan magával vonja az etnikai és egyéb ellentétek belekerülését a mozgalmakba, ami szintén gyengíti a koherenciájukat.

A dél-afrikai regionális biztonsági komplexum

A dél-afrikai regionális biztonsági komplexum Buzan és Wæver szerint egy standard, unipoláris komplexum, melynek középpontja a Dél-afrikai köztársaság, a többi ország (Angola, Zambia, Malawi, Tanzánia, Mozambik, Zimbabwe, Namíbia, Botswana, Lesotho, Eswatini (a korábbi Sváziföld), Madagaszkár) pedig a periféria. Ez a kijelentés az RSC-elmélet megalkotásának idején, húsz évvel ezelőtt megállta a helyét, de a kőolajkitermelésen alapuló erős gazdasága miatt mára Angola felzárkózott Dél-Afrika mellé, mint a komplexum meghatározó szereplője. A többi állam helyi értéke érdemben nem változott. A térség a kontinens legstabilabb régiója: érdemi államközi konfliktus nincs az egyes országok között.

A Dél-afrikai Köztársaság a komplexum (sőt egész Afrika) meghatározó állama, a legfejlettebb, leggazdagabb ország a kontinensen. Bár az elmúlt években Nigéria és Egyiptom GDP-je nominálisan többször is megelőzte Dél-Afrikáét, kétségtelen, hogy Pretoria a szubszaharai régió gazdasági és technológiai motorja (ez a három ország adja egyébként a teljes afrikai GDP csaknem felét). A Dél-afrikai Köztársaság bányászati szektora egyedülálló. Dél-Afrika a világ legnagyobb króm-, mangán- és platinatermelője, második legnagyobb titán-előállítója, hatodik legnagyobb vasérc és tizenegyedik aranytermelője. Az egy főre eső GDP 7 000 dollár. (ugyanaz az érték a fejletlenek számító Kenyában 1 900 dollár, Magyarországon 16 000 dollár). Az államforma prezidenciális köztársaság, erős elnöki hatalommal, fejlett pártrendszerrel, demokratikus választásokkal és élénk sajtóval. Az ország infrastruktúrája, felsőoktatási hálózata, világgazdasági integráltsága és nem utolsósorban a hadsereg technikai felszereltsége és tapasztalata a kontinens egyik vezető hatalmává emelik az országot, amely 60 milliós lakosságával egyébként nem tartozik a legnépesebb államok

közé. Fontos tényező a gazdaságban és a hadseregben vezető szerepet játszó, mintegy 10 százalékos fehér kisebbség, akik elsősorban a holland és brit gyarmatosítók-telepesek leszármazottai. A kontinensen messze a Dél-afrikai Köztársaságban a legnagyobb a fehérek aránya a teljes lakosságon belül.

Pretoria pozíciója ugyanakkor jól láthatóan, fokozatosan, de folyamatosan gyengül a kontinensen. Ezt a relatív súlyvesztést jól jelzi, hogy 20 évvel ezelőtt még a Dél-afrikai Köztársaság adta a kontinens GDP-jének csaknem negyedét, míg mára ez az arány 14%-ra csökkent. Az ország lélekszáma gyakorlatilag tetőzött, az évszázad közepétől pedig várhatóan elkezd csökkenni. Ez éles ellentétben áll Afrika többi részével. Mint már relatíve fejlett állam, Dél-Afrika gazdasága jóval szerényebb ütemben tud fejlődni, mint szomszédjai, amelyeknek nagyobb lemaradást kell behozniuk. Ráadásul az elmúlt évtized hibás gazdaságpolitikájának eredményeképpen az ország gazdasága stagnál vagy épp recesszióban van. Az évtizedekkel ezelőtt még kiemelkedően fejlettnak számító infrastruktúrára egyre kevesebbet tud költeni Pretoria, így egyre gyakoribbak az áramkimaradások, amelyek korábban elképzelhetetlenek lettek volna.

Az országban a világon az egyik legmagasabb a bűnözési ráta, ami a társadalomban tapasztalható hatalmas egyenlőtlenségeknek köszönhető: Dél-Afrika Gini-koefficiense az egyik legmagasabb a világon. A felnőtt lakosság 14 százaléka AIDS-fertőzött, ennél nagyobb arányt csak Botswanában, Lesothóban és Szváziföldön találunk. Ez különösen a hadseregben okoz gondot, ahol becslések szerint a katonák harmada fertőzött. Mindez azonban nem vonja kétségbe azt a tényt, hogy Dél-Afrika a regionális biztonsági komplexum vezető hatalma és katonailag legütőképesebb állama.

Pretoriát jelenleg nem fenyegeti katonai veszély, a legfőbb kihívás a komplexum (és Afrika egyéb) államaiban tapasztalható politikai instabilitás. Az ilyen helyzetek gyakran komoly migrációs és menekülthullámokat váltanak ki, a célpont pedig gyakran a kontinens egyik leggazdagabb állama, Dél-Afrika. Pretoria regionális biztonságpolitikájának ezért alapvető eleme a konfliktusok megelőzése és (ha már kialakult egy konfliktus) a felek közötti közvetítés.

Relatív pozícióvesztése ellenére az ország gazdasága továbbra is számos lehetőséget rejt és nem véletlen, hogy konzervatív becslések szerint is 4 millió külföldi él a Dél-afrikai Köztársaságban. Jelentős részük helyet talál a formális és informális munkaerőpiacon, ami a xenofóbia fontos táptalaja egy olyan országban, ahol a hivatalos adatok szerint is 30% feletti a munkanélküliség. Emiatt nem ritkák az erőszakos támadások a külföldiek ellen, amelyek általában együtt járnak vagyontárgyaik elrablásával, boltjaik kifosztásával.

Dél-Afrika regionális helyzetét és kapcsolatait nem lehet megérteni egy rövid múltbéli kitérő nélkül. Az 1993-ban véget ért rasszista apartheid-rezsim a kisebbségi fehérek uralmát volt hivatott fenntartani a feketéknek hatalomtól való módszeres távoltartásával. A feketék érdekeit képviselő African National Congress (ANC) pártot az 1950-es években betiltották, vezetői ezért az éppen függetlenné váló, feketék által irányított

szomszédos államokba (Zambia, Botswana) menekültek, ahol stabil hátteret kaptak ahhoz, hogy Dél-Afrikában robbantásokkal, sztrájkok és egyéb megmozdulások szervezésével gyengíthessék az apartheid-rendszert – mérsékelt sikerrel. A dél-afrikai rezsim ezért ellenséges viszonyban volt a szomszédos fekete államokkal. Amikor 1975-ben Angola és Mozambik is függetlenné vált, Dél-Afrika támogatni kezdte az ottani lázadó csoportokat, hogy a kialakuló polgárháborúkat tovább tüzelve gyengítse fekete szomszédjait. Namíbiát Dél-Afrika 1990-ig megszállva tartotta, míg Angola déli részén a dél-afrikai hadsereg több ízben is harcba keveredett a Nyugat által támogatott UNITA-lázadók oldalán, akik az ottani polgárháborúban (1975-2002) a keleti blokk által támogatott marxista kormány ellen harcoltak. Mindezek miatt Pretoria az apartheid végéig el volt szigetelve szomszédjaitól.

Míndez megváltozott 1993-ban, amikor az ANC és a fekete többség került hatalomra. Az afrikai országok java éppen az ANC-t támogatta hosszú harcában, így örömmel üdvözölték a dél-afrikai fejleményeket. Az ország azóta számít a kontinens vezető hatalmának, és régi fegyverbarátság jegyében többnyire jó kapcsolatokat ápol a térség államaival. Ez különösen Zimbabwe kapcsán figyelhető meg, ahol Pretoria sokáig védte Robert Mugabe évtizedes korrupt és brutális rendszerét a nemzetközi kritikától és szankcióktól, ami miatt maga Dél-Afrika is komoly kritikákat kapott. Szintén sokat bírálták Nyugaton Dél-Afrika ellentmondásos pozícióját Mianmar kapcsán: az ország ENSZ BT-tagsága idején nem szavazott meg egy, a mianmari juntát elítélő határozatot, 2011-ben pedig Jacob Zuma elnök kelt ki Líbia „megszállása” ellen. Ez azért is problematikus Pretoria számára, mert 1994-ben Nelson Mandela elnök kijelentette, hogy az emberi jogok erősítése és terjesztése lesz a dél-afrikai külpolitika fő súlypontja, és a „szivárványnemzet” élen fog járni ezek megvalósításában.

A kül- és biztonságpolitikai ellentmondások az Afrikai Unió (AU) kapcsán is megfigyelhetőek. Dél-Afrika volt az AU 2002-es létrehozásának egyik megálmodója és fő támogatója. Vezető gazdasági hatalma miatt ugyanakkor Pretoria azt az igényt képviseli, hogy az AU-ban is domináljon, ami sokszor visszatetszést szül a kontinens többi államában, elsősorban a szintén vezető szerepre áhítózó Nigériában. Megfigyelhető az a tendencia is, hogy Dél-Afrika kontinentális biztonságpolitikai ambícióit (békeközvetítési kísérleteit, bilaterális katonai segítségnyújtását) a legtöbb afrikai ország szkeptikusan, sőt ellenségesen fogadja. Pretoria gyakran maga is rosszul méri fel az erőviszonyokat: 2013-ban 13 dél-afrikai katona esett el a Közép-afrikai Köztársaságban, amikor az ottani elnököt, a dél-afrikaiak által támogatott és őrzött Francois Bozizét egy puccsal megdöntötték. Pretoria ugyanakkor pozitív eredményeket is elkönnyvelhetett a kontinensen: a 2000-es évek elején például az ország közvetítésével sikerült befejezni a második kongói háborút. Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a Dél-afrikai Köztársaság regionális, de nem kontinentális hegemon: ahhoz nem

elég erős, hogy egész Afrikában vezető szerepre törjön és vétójátékos legyen, de a dél-afrikai komplexumban ő a meghatározó.

Számos kritikus ugyanakkor nem a túl sok, hanem a túl kevés dél-afrikai biztonságpolitikai szerepvállalást nehezményezi. Az ország kevés katonát küld az ENSZ békefenntartó misszióiba, ami szakértők szerint azért van, mert a kormány 1996-os Fehér Könyve elsősorban a védekezésre helyezi a hangsúlyt. Az ezt követő 1999-es nagy beszerzési hullám (többek között Gripen vadászgépek, korvettek) ennek megfelelően nem a békefenntartási képességek növelését szolgálta. Mi több, ezek az eszközök nem igazán lesznek a hadsereg segítségére a jövőben várható afrikai konfliktusokban, ha azok – mint az nagy valószínűséggel megjósolható – kis létszámú, mozgó ellenfelek ellen megvívott aszimmetrikus konfliktusok lesznek. Éppen ezért 2012-14 között védelmi felülvizsgálatot tartottak, amelynek egyik eredménye, hogy a hadsereget jobban fel kell készíteni arra, hogy a jövőben bármilyen afrikai konfliktusba be tudjon avatkozni. A Dél-afrikai Nemzeti Védelmi Erő egyébként kifejezetten kis létszámú, mindössze 75 ezer főből áll. Az ország az utóbbi években ugyanakkor a GDP-jének kevesebb, mint 1%-át (három milliárd dollárt) szánt a hadseregére, amely ugyan afrikai viszonylatban kiemelkedő felszereltséggel és képességekkel rendelkezik, de a forráselvonások egyre inkább éreztetik hatásukat.

A harminchárom millió lakosú, korábbi portugál gyarmat, Angola az utóbbi évek feltörekvő hatalma a dél-afrikai térségben. Erősödésének kulcsa az olajkincse, melynek köszönhetően a világ 16. legnagyobb olajtermelője lett. Ennek és a 2002-ben lezárul polgárháborúnak köszönhetően egyes becslések szerint 2002-2013 között Angola volt a világ leggyorsabban fejlődő gazdasága. Az angolai hadsereg nemcsak a hosszú polgárháborúban edződött meg, hanem a második kongói háborúban is, amelyben jószerevel Luanda fellépése mentette meg az akkori elnök, Laurent-Désiré Kabila hatalmát, és biztosította egyszersmind Ruanda és Uganda vereségét. A több mint százezer fős hadsereg komoly harctéri tapasztalatokkal rendelkezik, de felszerelése még jórészt szovjet technikára épül és elavult, noha a pénzügyi lehetőségeket mutatja, hogy 2014-ben 12 darab új Szu-30 vadászbombázót rendeltek. Az ország a GDP 3,5-5 százalékát költötte az utóbbi években védelmi kiadásokra, ez mintegy 7 milliárd dollárnak felelt meg. Angola és Dél-Afrika viszonya ugyan korántsem felhőtlen – több alkalommal is más-más csoportokat támogattak bizonyos harmadik állambeli konfliktusokban –, de stabilnak mondható. Pretoria számára Luanda olajszállítóként is fontos szerepet játszik. Az is mutatja Angola ambícióit, hogy az utóbbi években Nyugat-Afrikában is (Bissau-Guinea és Elefántcsontpart) hangsúlyos módon jelent meg az ottani autoriter rendszerek támogatójaként, aminek érdekében a hadseregét is bevetette. (Igaz, mindkét esetben a rossz lóra tett, mert a bekövetkező polgárháborúkban a vesztes oldalon találta magát.) Luanda számára kiemelt jelentőséggel bír a

portugál nyelvi és kulturális hatás, nem is elsősorban a korábbi gyarmattartó, hanem a globalizált világ egyik feltörekvő hatalma, Brazília miatt.

A dél-afrikai komplexum összekapcsoló eleme a térség integrációs szervezete, a SADC (Southern African Development Community – Dél-afrikai Fejlesztési Közösség), melynek tagja a térség összes állama. A SADC elsősorban gazdasági, kereskedelempolitikai téren aktív, de az elmúlt években egyre fontosabb biztonságpolitikai jelentőségre is szert tett. A szervezet több ízben (Lesothóban és a Kongói Demokratikus Köztársaságban) is létrehozott békefenntartó missziókat, 2008-ban pedig megalakult a SADC államok készenléti dandárja az Afrikai Készenléti Erőkön belül. Jelenleg ez a kontinens legfelkészültebb gyorsreagálású ereje, amely több hadgyakorlatot is tartott az elmúlt években (Exercise AMANI Africa I-II; Exercise UMODZI). A dandár teljes műveleti képességét 2017-ben érte el.

A térség konfliktuspotenciálja alacsony, mivel az államok belső berendezkedése stabilnak mondható, és nincs komoly kétoldalú feszültség, amely összecsapásokhoz vezethetne. A komplexumot tovább stabilizálja a Dél-afrikai Köztársaság, amely a térségben megkerülhetetlen szereplő, ám alapvetően békés célokat követ. A jelenlegi helyzetet Angola megerősödése sem módosítja, mert a felek alapvetően kooperatív külpolitikát folytatnak egymással, és több előnyük származik ebből, mint a versengésből. A zimbabwei diktátor, Robert Mugabe megbuktatása sem változtatott a régió belső dinamikáin, és nem okozott polgárháborút.

A térség egyetlen aktív fegyveres konfliktusa a Mozambik északi részén, Cabo Delgado tartományban 2017-ben kirobbant dzsihádisták felkelés, amely súlyos problémákat okoz az Indiai-óceán partján fekvő országnak. A felkelők kihasználták a mwani csoportoknak a makonde elittel szembeni etnikai ellentéteit, illetve azt a narratívát, mi szerint utóbbiak elnyomják őket. A szélsőségeseknek kapóra jött, hogy a makondék nagy része keresztény. A szórványos rajtaütések 2020-ra váltak átfogó polgárháborúvá, amikor az Anszár asz-Szunna nevű szervezet több várost is elfoglalt északon, kiszorítva onnan a Mozambiki Védelmi Erőket. A szélsőségesek rendszeresen végeznek ki keresztényeket, és támadásaik miatt Maputo nagy reményességét, a partmenti offshore gázkészletek feltérképezését és kiaknázását is le kellett állítani. A háborús állapotok miatt 2022 közepére csaknem egymillió belső menekült volt az országban. A konfliktus fertőzőképességét mutatta, hogy az Anszár asz-Szunna esetenként már Tanzániába is át-átcsapott.

Maputo először tagadta, hogy ne lenne ura a helyzetnek, majd a nyilvánvaló kudarcok után először orosz, majd dél-afrikai zsoldosokkal próbált gátat szabni a felkelésnek – sikertelenül. A helyzet stabilizálására 2021 nyarán a SADC egy dandárnyi erőt küldött Mozambikba, kiegészítve egy 1 000 fős ruandai kontingenssel. Ezzel párhuzamosan 2021 novemberében az EU – portugál közbenjárásra – elindította kiképzőmisszióját az országban (EUTM Mozambique), amelynek célja 11 század kiképzése.

A külföldi katonai beavatkozás ideiglenesen számottevő sikereket ért el, és visszaszorította a dzsihádistákat a nehezen megközelíthető vidéki területekre. 2022 közepére azonban a szélsőségesek rendezték soraikat, és ismét komoly sikereket értek el, délebbi területekre csapva le, mint korábban bármikor. Emellett az Anszár asz-Szunna hűséget esküdött az Iszlám Államnak, abban reménykedve, hogy ez fokozottabb támogatást jelent majd a szervezetnek.

A nyugat-afrikai regionális biztonsági komplexum

Nyugat-Afrika Buzan és Wæver 2003-as kötete szerint egy regionális biztonsági protokomplexum, mivel az államok közötti biztonságpolitikai interakció és összefonódás mértéke nem üti meg azt a szintet, hogy valódi komplexumnak lehessen nevezni. Az elmúlt húsz év fejlődése azonban egyértelműen afelé mutat, hogy ez a megközelítés nem tartható, és egyértelműen egy regionális biztonsági komplexumról beszélhetünk, legalább három alkomplexummal: ezek a Száhel (Mali, Burkina Faso, Niger, részben Csád, Mauritánia), a Guineai-öböl és az Atlanti-óceán partvidéke (Mauritániától a Kamerunig), illetve a Csád-tó medencéje (Nigéria, Kamerun, Niger és Csád egyes részei). Az RSC határai meglehetősen nyitottak minden irányban, és azt is látjuk például Niger vagy Nigéria esetében, hogy a különféle biztonsági kihívások (Boko Haram, JNIM, kalózkodás) az egyes államokat is részben megosztják: Niamey-nek például egyszerre kell megküzdenie a Csád-tó medencéjében és a mali-nigeri-burkina fasói hármashatárnál tevékenykedő, az előbbiektől különböző dzsihádistá csoportokkal.

A térség első számú hatalma Nigéria, amely Afrika legnagyobb gazdasága, és a kontinens GDP-jének jelenleg 17%-át állítja elő. Ugyanakkor ehhez egy 210 milliós, gyors ütemben növekvő lakosság kapcsolódik, amelynek 70%-a a szegénységi küszöbön vagy az alatt él. Az egy főre eső éves GDP 2 150 USD, de ez óriási eltérést mutat régióként és egyénenként. Ezt a korábban vezető értéket az elmúlt években Ghána és Elefántcsontpart is meghaladta 2 580, illetve 2 450 USD-vel. Az országot sokan a korrupció és a rossz kormányzás állatorvosi lovának tekintik, és egyes elemzések kifejezetten a „ragadozó állam” (predatory state) kifejezést használják Nigéria kapcsán, arra utalva ezzel, hogy a központi igazgatás és az állami szervek nem közszolgaként tekintenek magukra, hanem olyan szereplőkként, akik fő feladata az ország erőforrásainak kizsákmányolása. Nigéria a világ 15. legnagyobb kőolaj-kitermelője, de a rossz kormányzás miatt az ebből befolyó jövedelmek csak korlátozottan érik el a lakosság nagyobb tömegeit. Az ország lakossága előrejelzések szerint 2050-re 450 millió lesz (amivel megelőzi az Egyesült Államokat), 2100-ban pedig 750 millió fő. A föderatív felépítésű Nigéria abban a sajátságos helyzetben van, hogy gyakran nem képes az

erőszak monopóliumát fenntartani: a Boko Haram bizonyos északi szövetségi államokban sokáig büntetlenül garázdálkodhatott. Nigéria látszólag erős pozíciója tehát komoly belső gyengeségeket takar.

Nigéria védelmi költségvetése 2020-ban 2,3 milliárd dollár volt, a GDP alig 0,5%-a, amivel jóval az afrikai – és a világ – átlag alatt helyezkedik el. Figyelembe véve a biztonsági kihívásokat, a 223 ezer fős hadsereg fenntartására ez édeskevés: bár kontinentális viszonylatban a Nigériai Fegyveres Erők jól felszereltek és tapasztaltak, ám Dél-Afrikához hasonlóan nehéz örökséggel küzdenek, hiszen alapvetően konvencionális, hagyományos műveletekre lettek kiképezve, nem pedig az afrikai kontextusban sokkal relevánsabb felkelő-ellenes műveletekre. Pontosán ilyen képességekre lenne azonban szükség akár a Boko Haram, akár a Niger folyó deltájában működő lázadók ellen, csakúgy, mint a nyugat-afrikai békeműveletek során. Az elmúlt tíz évben történtek erőfeszítések olyan eszközök (helikopterek, repülőgépek) beszerzésére, amelyek támogathatják az aszimmetrikus műveleteket, és a harcoló alakulatok is sok tapasztalatot szereztek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos hibák ne ismétlődnének a Boko Haram elleni műveletek során.

A Boko Haram mellett fontos kihívás Nigéria Középső-öv államaiban a muszlim pásztorok és a letelepedett keresztény földművesek közti harc. A nomádok – a túlnépesedéstől, a klímaváltozástól és részben a dzsihádisták felkelőktől hajtva – rendszeresen támadják a keresztény falvakat, éves szinten ezreket mészárolva le. A jelenséget több keresztény szervezet is genocídiumként írja le, közönnyel – vagy hallgatólagos támogatással – vádolva az elmúlt évek abujai muszlim vezetését.

Mіндеzen tényezők miatt Abuja vezető pozíciója gyengébb, mint Dél-Afrikáé az ottani komplexumban. Jelentős regionális szereplőnek minősül még a gazdaságilag fejlett Szenegál, Ghána és Elefántcsontpart. A többi ország (Gambia, Bissau-Guinea, Guinea, Sierra Leone, Libéria, Burkina Faso, Togo, Benin, Mali, Kamerun, Niger, Mauritánia, Csád) kevésbé fontos szereplők. A komplexum egyik markáns törésvonala az anglofón (Nigéria vezetésével) és frankofón (Szenegál) országok közötti hagyományos vetélkedés. A másik a dzsihádisták csoportoktól való érintettség vagy annak hiánya.

Bár a nyugat-afrikai térség az 1990-es években államkudarcok egész sorát élte át, ez jelentősen változott a 2000-es években. Bár a térség országainak egy része továbbra is gyenge állam, kifejezetten bukott államokat ma már nme találunk köztük, annak ellenére, hogy jelentősen erősödött a terrorizmus a térségben. A régióra államokon belüli, nem pedig nemzetközi konfliktusok a jellemzők. Az utóbbi harminc évben számos országban (Mali, Bissau-Guinea, Elefántcsontpart, Libéria, Sierra Leone) dúlt polgárháború, melyek jó része mára lezárult. A térség jelenlegi két fő fegyveres konfliktusa az elsősorban Malit, Nigert és Burkina Fasót érintő, részben etnikai alapú iszlamista felkelés, illetve a nigériai Boko Haram – új nevén Iszlám Állam Nyugat-afrikai Provinciája (ISWAP) – terrorszervezet és frakcióinak tevékenysége, amelyek első ránézésre

egyaránt vallási színezetűek. Ehhez járul még hozzá a lassú izzású kameruni polgárháború, amely az ország anglofón részében zajlik.

Maliban az őshonos, de az országban kisebbségben élő nomád tuaregek fogtak össze az al-Káida az Iszlám Maghrebben (AQIM) nevet viselő radikális iszlamistákkal, illetve más csoportokkal 2012-13 folyamán. A tuaregek autonómiáért/függetlenségért harcoltak, az iszlamisták azonban egész Malit el akarták foglalni, hogy ott kalifátust hozzanak létre. 2013 elején Mali északi része már a lázadók kezére került, amikor a volt gyarmatosító Franciaország a beavatkozás mellett döntött. Ennek köszönhetően a tuaregek és az AQIM – akik közt idővel erősen megromlott a viszony – visszaszorultak az ország északi, nehezen járható, sivatagos területeire. A franciák mellett a nyugat-afrikai regionális szervezet, az Afrikai Unió és az ECOWAS küldött békefenntartó csapatokat az országba – ez volt az AFISMA misszió, amely 2013 júliusától az ENSZ MINUSMA missziójába ment át. A konfliktus valódi forrása ugyanakkor a vallási radikalizmuson túl abban keresendő, hogy a tuaregeket a mali politikai elit a függetlenség óta hagyományosan háttérbe szorította, és nem fordított figyelmet az általuk lakott északi területekre. A mali konfliktusnak ugyanakkor két okból regionális színezete is van: egyrészt az AQIM-on belül számos nigeri, mauritániai, csádi és egyéb környező országból származó dzsihadista is harcol, másrészt tuaregek nemcsak Maliban, hanem a Száhel-övezet számos további országában élnek – hasonló mértékben marginalizált pozícióban. 2014-15-től kezdve ráadásul – épp, amikor számos tuareg klánnal sikerült kiegyezni – a harcok átterjedtek az ország középső területére, ahol a fuláni népcsoport fogalmazott meg hasonló sérelmeket, mint korábban a tuaregek. A fulánik fegyverkezése burkina fasói és nigeri jelenlétük miatt tovább segítette a konfliktus regionalizálódását, és a hármashatár közelében fekvő Liptako-Gúrma régió a Földünk egyik legsúlyosabb válságzónájává vált, ahol a vidék az iszlamista felkelők ellenőrzése alatt van. A helyzeten nem segít, hogy az állandó katonai puccsok miatt kenyéértöresre került sor Párizs és Bamakó között, ami 2022 nyarán a francia alakulatok távozásával végződött. A keletkezett űrt az orosz Wagner-csoport igyekezett betölteni, egyelőre kevés sikerrel. A változó politikai helyzet ellehetlenítette az EUTM Mali működését, és számos kérdőjel merült fel az ENSZ MINUSMA művelete kapcsán is, amely egyébként a világszervezet legvéresebb missziója. Ugyanakkor továbbra is szilárd maradt a francia katonai jelenlét Nigerben és Csádban, és elképzelhető, hogy a tervezett európai Takuba Alkalmi Harci Kötelék is – amelyben magyar katonák is szerepet kaptak volna – ezen országok valamelyikében kerül telepítésre.

A Száhelben tevékenykedő terrorcsoportok közt komoly vetélkedés figyelhető meg. A JNIM nevű szervezet az al-Káida szövetségese, míg a Nagy-szaharai Iszlám Állam értelemszerűen a másik ernyőszervezethez tartozik. Ez rendszeres összecsapásokhoz vezet a csoportok között – 2020-ban például a dzsihadisták közti belső küzdelemben 600 ember vesztette életét.

A komplexum másik meghatározó konfliktusa a Boko Haram tevékenysége a Csád-tó medencéjében, amelyben egyben kijelöli a térség egyik alkomplexumát is. A Boko Haram egy iszlamista terrorszervezet, amely 2002 óta Nigéria északkeleti részén aktív. Merényleteiben és rajtaütéseiben becslések szerint csaknem 40 ezer fő vesztette eddig életét, és közel hárommillió ember volt kénytelen elmenekülni otthonából. A szervezet Nyugat- és modernizációellenes, Nigériában egy „tisztá”, sária jogrendszeren nyugvó államot építene fel az ország muszlimok lakta területein. A konfliktus hátterében itt is megtalálhatóak a vallási radikalizmuson túlmutató elemek: az állam olajbevételeinek egyenlőtlen elosztása, Észak gazdasági és infrastrukturális lemaradása, a hatalmas korrupció és a rossz kormányzás. A Boko Haramnak szintén van regionális vetülete, hiszen 2013-tól kezdve a szomszédos Nigerben, Csádban és Észak-Kamerunban is hajtott végre akciókat, tagjai között pedig a térség legtöbb államából találunk harcosokat. A szervezet 2015-ben hűséget esküdött az Iszlám Államnak, 2016-ban ugyanakkor a csoport belviták miatt kettészakadt. Az elmúlt években – részben regionális összefogás keretében – az ISWAP számos vezetőjét likvidálták, sokan pedig dezertáltak és megadták magukat a kormányerőknek. Ezzel ugyan csökkent a harcok intenzitása, de a felkelés felszámolása – annak komplex társadalmi és gazdasági okai miatt – nem járt sikerrel.

A nyugat-afrikai biztonság fontos eleme az 1975-ben alapított regionális integrációs szervezet, a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (ECOWAS). Noha az ECOWAS eredetileg alapvetően gazdasági szervezetként jött létre, a sorozatban kirobbant polgárháborúk miatt 1990 óta több alkalommal is vezetett békefenntartó missziókat a nyugat-afrikai térségben. Mivel Nigéria messze a legerősebb állam a szervezetben (és a költségek jelentős részét is ő állja), az ECOWAS szerepvállalása nem értelmezhető Abuja nélkül. (Egyesek az ECOWAS-ban a „pax nigeriana” megvalósulását látják.) A libériai, Sierra Leone-i, bissau-guineai, elefántcsontparti és mali műveletek során általában Nigéria biztosította a logisztikai hátteret, adta a legtöbb katonát és irányította a missziót. Noha az ECOWAS-missziók nem minden esetben voltak sikeresek, és olykor fosztogató katonákkal és korruprt tisztekkel vetették észre magukat, a szervezet szerepvállalása mégis példamutató az afrikai kontinensen. A 2000-es évek elején Nigéria emellett az ENSZ misszióiban is nagy szerepet vállalt: 2013-ban még több mint 5 000 katonája szolgált kéksisakosként, főleg Afrikában. Az otthoni biztonsági kihívások miatt azonban ez a szám 2022-re 1 000 fő alá esett.

A térség biztonságát most és a jövőben is elsősorban nem-állami szereplők veszélyeztetik azokban az országokban, ahol gyenge a központi kormányzat, vagy legalábbis nem ellenőrzi kellő erővel a központoktól távol eső, vidéki területeket. Amint korábban említettük, ezt az űrt próbálják kihasználni a dzsihadisták, akik támadásaikkal fokozatosan közelítenek a Guinei-öböl felé. Ahogy 2020-ban és 2021-ben Mali, 2021-ben Guinea, 2022-ben pedig Burkina Faso és Bissau-Guinea példája mutatta, puccsokra sajnos továbbra is számítani lehet a régióban. Számos országban komoly nyersanyagforrások (ébenfa, gyémánt, vasérc, arany

stb.) találhatóak, ami nyereségessé teheti az instabilitás fenntartásáta, hogy az most Maliban és Burkina Fasóban történik. Bissau-Guineában a kábítószercsempészek beszivárogtak az állam legmagasabb szintjeire és a politikusokkal karöltve gyakorlatilag bukott államot hoztak létre. Ugyanakkor viszonylag sikeresen sikerült visszaszorítani a kalózkodást, amely a 2010-es években még sok problémát okozott a térségben. Nagy lehetőséget jelent a régiónak a jelenlegi energiaár-robbanás. Ha a kőolajban és földgázban gazdag államok ki tudják használni a világpiacon átalakulását, akkor ennek a folyamatnak a nyertesei lehetnek, fokozódó bevételekkel és erősödő nemzetközi pozíciókkal.

A kelet-afrikai RSC

A kelet-afrikai komplexum kapcsán az RSC Afrikára vonatkoztatható elméletének több gyengeségével is találkozhatunk. Ez már Buzan és Waever vizsgálódásának idején is megmutatkozott, az azóta eltelt évtizedben azonban még inkább nyilvánvalóvá vált. A komplexum határai ugyanis meglehetősen elmosódtak. Ez részben abból is következik, hogy közvetlen „szomszédja”, a közép-afrikai protokomplexum túlságosan instabil, és folyamatai át-átcsapnak a kelet-afrikai komplexum államaiba. Ugyanakkor míg egyes fontos államokat – mint Uganda és Tanzánia – a koppenhágai iskola egyértelműen a közép-afrikai protokomplexumba sorolt, a 21. század regionális biztonsági kihívásai (kalózkodás, iszlám radikalizmus térnyerése) miatt jelen sorok szerzői inkább a kelet-afrikai komplexumhoz kapcsolják őket. További problémát jelent a komplexum északi kiterjedése, mert bár a két Szudán konfliktusa egyértelműen érinti a régió dinamikáit, Darfúron és Kartúmon, valamint a Nílus vízhozamán keresztül ez továbbmutat a már említett közép-afrikai, illetve észak-afrikai komplexumok felé. Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy Egyiptom számára az elsődleges kihívás a vízhozamok biztosítása, felmerül, hogy vajon Kairó nem jobban része a kelet-afrikai RSC-nek, mint az észak-afrikai-közel-keletinek?

A Buzanék által használt Afrika szarva elnevezés a komplexumra mindenképp hibás, hisz az földrajzilag messze túlnyúlik a hasonló nevű régió. A kelet-afrikai komplexum három fő regionális kihívása a szudáni, illetve a szomáliai konfliktus, illetve a 2020 novemberében kirobbant etióp polgárháború. Ezek alapvetően belső konfliktusok, bár Szudán és Dél-Szudán, illetve Szudán és Etiópia között alacsony intenzitású fegyveres összecsapásokat is láthattunk az elmúlt években. Bár Dzsúba 2011-ben egy referendum keretében elnyerte függetlenségét, a két Szudán viszonya napjainkban sem nevezhető kiegyensúlyozottnak. Ezt jól mutatja a pontos határszakasz kijelölése körüli vita, illetve az olajban gazdag Abyei tartomány tisztázatlan helyzete. Ezekhez kapcsolódóan 2011-ben Abyeiben, 2012-ben pedig a hegligi olajmezők környékén került sor fegyveres összeütközésre a felek között. Bár úgy tűnik, sem Kartúm, sem Dzsúba nem akarja

kenyértörésre vinni a dolgot, a feszültség állandó a két ország közötti határszakaszon. Egyszerre hat a konfliktust gerjesztő és mérséklő tényezőként a térség jelentős kőolajkészlete: az Abyei körüli viták centrumában például az áll, hogy a tartomány olajmezőit mindkét fél szeretné a magáénak tudni. Ugyanakkor az interdependencia rákényszeríti a feleket a kooperációra: a déli fosszilis energiahordozók csak az északi vezetéseken keresztül érhetik el a világpiacot, ami Kartúm számára is jelentős tranzitbevételt jelent. Nem történt érdemi előrelépés a Lamu Kikötő-Dél-Szudán-Etiópia Tranzit Korridor (LAPSSET) megvalósítása kapcsán, amelynek keretében a kelet-afrikai államok egy nagyszabású infrastrukturális projektet szeretnének végrehajtani. A LAPSSET – amely a kelet-afrikai protokomplexum fejlődésének egyik fontos mozgatórugója lehetne – nem csupán a régió országaiban (Kenya, Uganda, Etiópia) a közelmúltban felfedezett kőolaj- és földgázkészleteket juttatná el a kenyai Lamun keresztül a világpiacra, de vasút- és közúthálózata révén más termékek exportját, illetve importját is megkönnyítené. A 30 milliárd dollár költségvetésű gigaprojekt finanszírozási háttere azonban továbbra sem tisztázott, és helyette más beruházások (mint a Mombasa-Nairobi-Kisumu-Kampala vasút) kivitelezése zajlik.

A szudáni térség problémáját bonyolítja, hogy a két ország kormányzatának nemcsak a szomszédokkal, hanem belső ellenzékével is meg kell küzdenie. Ez érinti egyrészt a politikai szféra terét: az 1989 óta hatalmon levő – a darfúri népirtás miatt a Nemzetközi Büntetőbíróság körözése alatt álló – északi elnöknek, Omar al-Basír 2019-es megbuktatása után a hadsereg továbbra sem volt hajlandó kiengedni a kezéből a hatalmat, és csak külső nyomásra volt hajlandó részbe megosztani azt a civil ellenzékkel. Ugyanakkor aga a hadsereg sem egységes, és állandó a frakciózás az egyes szereplők között. Nem véletlen, hogy 2019 és 2022 között szinte állandósultak a demonstrációk Szudán nagyobb városaiban.

Alig két évvel a függetlenség kikiáltása után, 2013-ban Dél-Szudánban is fegyveres konfliktus alakult ki az uralmon levő SPLA különböző frakciói között. Az elnök, Salva Kiir és az alelnök, Riek Machar harca nem csupán az elsőbbségről, de a két domináns déli etnikum, a dinkák és a nuerek küzdelméről is szólt. A véres, etnikai tisztogatásokkal is tarkított háborúban milliók váltak földönfutóvá és százezrek veszítették életüket. Bár a háború 2020 februárjában formálisan véget ért, az országban ma is előfordulnak összecsapások, és továbbra sem sikerült megnyugtatóan rendezni a politikai átmenet kérdését.

Ezek mellett mindkét Szudán területén találunk olyan, a nagypolitikai folyamatoktól függetlenül szerveződő fegyveres mozgalmakat (dél-kordofáni és darfúri gerillamozgalmak, Yau-yau felkelők), amelyek távoli, nehezen megközelíthető területeken folytatnak felkelést a központi kormányok ellen.

A szudáni válság alakításában a környező hatalmak fontos szerepet játszanak. Uganda és Etiópia Dzsúba legelkötelezettebb támogatói. Ugyanakkor számukra is elemi érdek a stabilitás, hisz a fél évszázadnyi, észak és dél közötti háborúskodás újbóli eszkalációja – illetve annak következményei, a menekülthullám, a jelenleg

felfutó gazdasági kapcsolatok összeomlása, a fegyveres csoportok proliferációja – egyiküknek sem használna. Furcsa fordulatot jelentett, amikor a 2020-as tigráji háború árnyékában kiobbant és kisebb megszakításokkal a következő években is tartó szudáni-etióp határvillongások kapcsán Dél-Szudán próbált közvetíteni Kartúm és Etiópia között. Ugyanakkor míg Omar al-Basír jó viszonyt ápolt Addisz-Abebával, a 2019-ben hatalomra került katonai vezetés Egyiptom befolyása alatt áll. Mindez magyarázza, hogy az etiópok által a Kék-Níluson épített Nagy Etióp Újjászületés Gát kapcsán miért változott meg Kartúm kezdeti támogató hozzáállása, és miért támogatják az utóbbi három évben Kairót. Egyes etióp vádak szerint maga a határháború kiobbanása is Egyiptom mesterkedésénke eredménye, amit azonban nem tudnak érdemben bizonyítani.

A kelet-afrikai komplexum másik válsága a két évtizede összeomlott Szomáliához köthető. Sziad Barre 1991-es bukását és az ENSZ-műveletek kudarcát követően a világ lényegében magára hagyta az országot, amely különféle hadurak és milíciavezérek uralma alá került. A szomszédos Kenya és Etiópia, amelyek területi integritását a hidegháború alatt többször is fenyegette a Mogadishu hivatalos külpolitikájává nyilvánított pán-szomáli eszme (mindkét állam területén jelentős szomáli kisebbség él), elégedetlen szemlélték a rivális bukását és az események illetően történő alakulását, sőt esetenként maguk is hozzájárultak a szomáli káosz mélyüléséhez (például a déli területektől elszakadt, senki által el nem ismert Szomáliföld támogatásával). A döntő fordulatot az Arab-félsziget felől támogatott radikális iszlamista mozgalom térnyerése jelentette, amely 2006-ban a hadurak milíciáinak legyőzésével sikeresen egyesítette a déli területeket. Ezt követően mind a regionális hatalmak, mind a külföld (USA, EU) fokozta erőfeszítését a dzsihadisták visszaszorítására. Ennek leglátványosabb eleme a 2007-ben elindított Afrikai Unió művelet, az AMISOM lett, amelynek pénzügyi és logisztikai hátterét a nyugati hatalmak biztosították. 2011-ben az AMISOM felszabadította Mogadishut, 2012-ben pedig, 21 év után Szomáliának ismét hivatalos, a külföld által is elismert kormánya lett. Bár a szomáli kormány és az AMISOM erőfeszítéseinek hála a szomáli kormányzat sokat erősödött az elmúlt években, és – részben ettől függetlenül – komoly infrastrukturális fejlesztések érkeztek az országba, a biztonsági helyzetben nem következett be áttörés, és 2015 közepére egyfajta equilibrium alakult ki: az as-Sabáb ma is uralja a déli vidéki területek nagy részét, miközben terrorisztikus támadásaival folyamatosan erodálja a központi kormányzat támogatottságát. Sokakat komoly aggodalommal töltött el az Iszlám Állam 2015-ös megjelenése Afrika szarván, azonban a rivális al-Káidához tartozó as-Sabáb nem nézte jó szemmel a frakció működését, és nagyrészt felszámolta azt.

Az as-Sabáb jelentőségét az adja, hogy tevékenysége nem csupán Szomália, de – hasonlóan a nyugat-afrikai csoportokhoz – a tágabb kelet-afrikai térség szempontjából is meghatározó. A szervezet egyik elődje, az al-Itihád al-Iszlamiyya már a kilencvenes években is hajtott végre merényleteket Etiópiában, miközben az as-

Sabáb 2010-ben Kampalában, 2013-ban és 2019-ben pedig Nairoiban követett el nagyszabású terrortámadást, nem beszélve a több száz kisebb akcióról. Az as-Sabáb ráadásul szoros kapcsolatot ápol az al-Káida helyi hálózatával, amely 1998-ban és 2002-ben is súlyos merényleteket hajtott végre Nairoiban, Dar esz-Szalámban és Mombasában. Mindezek miatt mára a radikális iszlám térnyerése vált a kelet-afrikai komplexum egyik fő, szinte minden államot érintő kihívásává. A szomáliai „hídfejből” kiindulva a radikális csoportok ma már komoly hálózatokkal rendelkeznek Etiópiában, Kenyában, Ugandában és Tanzániában is (ezért is tárgyaljuk utóbbi két államot ebben az RSC-ben), és a mozambiki felkelés kapcsán is felmerül a szervezet neve. Ráadásul erejük növekvőben van, és ideológiájuk egyre többeket fertőz meg, különösen a kilátástalan szociális helyzetben levő fiatalok közül. Bár mindhárom regionális hatalom (Etiópia, Kenya, Uganda) komoly erőket mozgat meg a dzsihadisták elleni harcra és a jelenség visszaszorítására, eddig csak mérsékelt eredményeket mutathattak fel: úgy tűnik, hiába ért el sikereket az AMISOM, az as-Sabáb csupán taktikát váltott, és a szemtől szembeni ellenállás helyett átállt az aszimmetrikus hadviselésre, amelyet – köszönhetően a több száz tapasztalt külföldi mudzsáhidinnek – nagy szakértelemmel folytat az afrikai békefenntartók ellen. Ugyanakkor az afrikai államok terrorelhárítása – különösen Nairobié – nem képes kellő szakértelemmel fékezni a szélsőségesek tevékenységét.

Mind a szudáni, mind a szomáli konfliktus kapcsán érdemes szem előtt tartanunk a térség egyik hagyományos dinamikáját, a keresztény földműves csoportok és a muszlim nomádok közti összeütközést, amely egyszerre ötvözi az életmódbeli, vallási és etnikai ellentéteket. Ezek az ősi feszültségek messze túlmutatnak a modern nemzetközi kapcsolatok elméletén és a fennálló határokon, nagyban megnehezítve, hogy a külső hatalmak a hagyományos válságkezelés eszközeivel enyhítsék a térség feszültségeit.

A harmadik konfliktus, a 2020 novemberében kirobbant tigráji háború 2022 közepén Kelet-Afrika legsúlyosabb válsága volt. Addisz-Abeba óriási presztízzsel bír nem csupán a régióban, hanem a teljes kontinensen, hiszen több ezer éves államisága mellett – a vitatott státuszú Libériát leszámítva – az egyetlen olyan állam volt a földrészen, amely a rövid második világháborús olasz megszállást leszámítva sikeresen verte vissza a nyugati – és korábban keleti – gyarmatosító törekvéseket. Nem véletlen, hogy az Afrikai Egységsszervezetnek, majd az Afrikai Uniónak is az etióp főváros lett a székhelye. Ráadásul Addisz-Abeba a kontinensen túl is komoly megbecsültségnek örvend: Etiópia az Egyesült Államok – és paradox módon Kína – legfontosabb térségbeli szövetségese. Az ország gazdasági nehézségei és a lakosság rendkívül alacsony életszínvonala nem akadályozta meg az etióp vezetést abban, hogy nem csupán a régió, de a kontinens egyik legerősebb és legütőképesebb haderejét tartsa fegyverben, amely komoly tapasztalatokkal bír mind a hagyományos, mind az aszimmetrikus hadviselés terén. Így Etiópia politikai és katonai erejét kihasználva igyekezett hozzájárulni a kelet-afrikai komplexum stabilitásához, ugyanakkor egyfajta

szigetelőállam szerepét is betölti a különféle regionális válságok – a két Szudán és Szomália – között. Az, hogy a térség domináns katonai hatalma – amely több tízezer békefenntartóval segítette a regionális stabilitást Szudánban, Dél-Szudánban és Szomáliában – önmagával kezdett háborút az etióp eliten belüli ellentétek miatt, nagyban csökkentette az RSC stabilitását.

Az etióp állam belső problémáit részben az 1991 után kialakított politikai rendszerben rögzített etnikai föderalizmus, részben a 2018-ig domináns pozícióban levő, tigrinya TPLF nevű párt okozta. A marginalizált népcsoportok – elsősorban az oromók – ugyanis egyre nehezebben viselték a lakosság alig 5%-át kitevő tigrinyák uralmát. Bár 2018-ban egy oromó származású miniszterelnök, Abij Ahmed került hatalomra, a kormányfő nem tudott úrrá lenni a gazdasági nehézségeken és az erősödő etnikai ellentéteken. Ráadásul a két évtizedes hatalma alatt a „mély államot” kiépítő TPLF is, ahol csak lehetett, erodálta ezeket az erőfeszítéseket. 2020. november 4-én a tigrinya milíciák megtámadták az etióp szövetségi erők állásait, amivel kitört a háború. Az elmúlt két év során több millió ember vált földönfutóvá és százezrek veszítették életüket a váltakozó szerencsével folyó harcokban.

A kelet-afrikai térség pénzügyi és gazdasági központja egyértelműen Kenya. Az egykori brit gyarmat fejlett infrastruktúrájának, földrajzi elhelyezkedésének – és nem utolsó sorban Szomália összeomlásának – köszönhetően a régió – és részben a közép-afrikai térség – kapuja. Ugyanakkor Kenya számára jelentős kihívást jelentett az as-Sabáb szomáliai előretörése, amelynek hatására Nairobinak is szembe kellett néznie a radikális iszlám térnyerésével. Nem véletlen, hogy Kenya fokozottan igyekszik kivenni a részét az Afrika szarván kialakult válság rendezéséből, ugyanakkor – Etiópiától eltérően – a kétségtelenül fontos diplomáciai erőfeszítések mellett még nem rendelkezik az ehhez szükséges katonai tapasztalatokkal és képességekkel: a Kenyai Védelmi Erők (KDF) 2011-es szomáliai inváziója volt Nairobi első háborús művelete, és a KDF teljesítményét sok kritika érte. Még ennél is gyengébb lábakon áll az ország belső biztonsága, amelyet jól szemléltetett a dzsihadista szélsőségesek 2013. szeptemberi támadása a Westgate bevásárlóközpont ellen, amikor is a különféle fegyveres erők közti együttműködés csúfos kudarcba fulladt, hozzájárulva a terrortámadás sikeréhez és az áldozatok magas számához. A szélsőségesek előretörése Nairobi számára azért is veszélyes, mert az ország GDP-jének nagy részét adó turizmus hanyatlásához vezethet. Pozitív hír, hogy az elmúlt évben Kenyának jórészt sikerült lokalizálnia a terroristákat, és kiszorítani őket a nagyobb városokból. Ugyanakkor a szomáli határ menti területek ma is no-go zónának számítanak.

Kenyának belső problémái mellett Uganda előretörésével is számolnia kell. A két ország közti vetélkedés különösen a szomáliai rendezés kapcsán vált szembetűnővé. Kampala adja ugyanis az AMISOM létszámának csaknem harmadát, és a harctéri sikerek jelentős része az ugandai békefenntartókhöz köthető. Az ország rohamos tempóban fejleszti haderejét, és 2012-ben már többet költött új fegyverrendszerek

beszerzésére, mint keleti szomszédja – igaz, az elmúlt években Nairobi visszavette a vezetést. Kampala emellett mind a diplomáciai, mind a gazdasági térben erősíti pozícióit: komoly beleszólással bír a somáliai és a szudáni rendezési folyamatba, a közelmúltban felfedezett kőolajkészletek révén pedig stratégiai jelentőségű exporttermékként jelenhet meg a világpiacon. Ugyanakkor az idősödő „örökös” elnök, Yoweri Museveni utódlása kapcsán sokan aggodalommal tekintenek a jövőbe.

Tanzánia besorolása a kelet-afrikai komplexumba részben a radikális islamisták térnyerése miatt indokolt, részben pedig a térség regionális gazdasági szervezetében, a Kelet-afrikai Közösségben (EAC) betöltött szerepe miatt. Fejlesztésre váró infrastruktúrája – mindenképp a híres kelet-afrikai vasút – ugyanakkor sok szállal köti Közép-Afrikához is. A kis Burundi – túllépve a hosszú polgárháború örökségén – szintén kelet felé tekintet, és fontos szerepet vállal az AMISOM-ban. Ennél is fontosabb azonban, hogy stabilitása Ruandához hasonlóan annak a bizonyítéka, hogy a gyűlölködés évtizedes ördögi köréből van lehetőség a kitörésre.

A komplexum vizsgálata nem lenne teljes a kalózkodás és a menekültek problematikájának megemlézése nélkül. A somáli állam összeomlásának következményeként kialakuló kalózkodás fénykorában a Báb el-Mandebtől a Mozambiki-csatornáig fenyegette a hajózást. Bár az elmúlt évek nemzetközi erőfeszítéseinek és a hajózási társaságok által felbérelt kontraktoroknak köszönhetően a helyzet jelentősen javult, a jelenség rámutatott arra, hogy a térség államainak fejleszteniük kell haditengerészeti erőiket és parti őrségüket, valamint az azok közti együttműködést. Hasonló a helyzet a menekültek ügyében. 2022 közepén 5 millió nemzetközi és 10 millió belső menekült volt a térségben, ami világviszonylatban is kiugróan magas szám. A helyzetet jól szemlélteti, hogy Mogadishu után a dadábi menekülttábor a legnagyobb somáliai lakta település a világon. Ennek az óriási embertömegnek a napi ellátása még a különféle humanitárius szervezetek segítségével is hatalmas feladatot ró a befogadó államokra. Nem beszélve arról, hogy a körülmények és a kilátástalan helyzet miatt a táborok a bűnözés, a nemi erőszak, a járványok és a radikális ideológiák térnyerésének melegágyai.

Szintén említést érdemel még a Nílus kérdése. Az Etióp-felföldön eredő Kék-Nílus vízhozama kulcsfontosságú a komplexumon kívüli Egyiptom számára. Addisz-Abeba ugyanakkor egyre nagyobb mértékben szeretné kiaknázni a folyó nyújtotta vízienergia-kapacitást, és más államoknak is (Szudán, Dél-Szudán) vannak hasonló tervei. Ez az egyiptomi vádak szerint oly mértékben csökkentené az alsóbb szakaszok hozamát, ami elfogadhatatlan Kairó számára. Nem véletlen, hogy Egyiptom még a fegyveres beavatkozást sem zárta ki arra az esetre, ha a tervezett gátak elkészülnének.

Kelet-Afrika regionális folyamataira két szervezet, a Kormányközi Fejlesztési Hatóság (IGAD) és a Kelet-afrikai Közösség (EAC) bír hatással. Az 1986-ban létrejött IGAD fő célja az volt, hogy a térségben

rendszeresen pusztító szárazságok következményeit enyhítse, és a tagok közös stratégiát alakítsanak ki az éhínségek elkerülésére. Napjainkra azonban a szervezet fő céljává a regionális konfliktusok kezelése vált, és a Hatóság különösen aktív a szomáliai államépítési folyamatban. Az EAC ezzel szemben egy gazdasági integrációs kísérlet, amelynek célja a térség egykori brit gyarmatainak (Uganda, Kenya, Burundi, Tanzánia) és Ruandának az egymáshoz való közelítése közös valuta bevezetésével, illetve a kereskedelmet gátló akadályok lebontásával. Az elmúlt években Dél-Szudán és a Kongói Demokratikus Köztársaság is az EAC teljes jogú tagjává vált, a szomáli csatlakozási igények azonban eddig nem találtak meghallgatásra.

A közép-afrikai protokomplexum

A közép-afrikai térség nem csupán Afrika, de Földünk egyik legelmaradottabb régiója is egyben. Az éghajlatnak és az ennek következményeként kialakult növénytakarónak (őserdő), a domborzati viszonyoknak és a tengerektől való távolságnak köszönhetően az állam kiépülése itt ment végbe a legkevésbé az összes vizsgált afrikai térség közül. Különösen igaz ez a nyugat-európai kiterjedésű Kongói Demokratikus Köztársaságra (KDK) és a Közép-afrikai Köztársaságra (KAK). A helyzet paradoxonát jól mutatja, hogy az 1994-es népiertáson túllépő, ma szilárd – igaz, az autoriter tendenciákat sem nélkülöző – kormányzattal rendelkező, 23 ezer km²-nyi kiterjedésű, 13 millió lakosú Ruanda közel akkora beleszólással bír a nála százszor nagyobb (2,3 millió km²) kiterjedésű, 90 milliós lakosságú KDK belügyeibe, mint a kinshasai központi kormányzat. A kilencvenes évek két kongói polgárháborújába – amelyből a másodikat „Afrika világháborújának” is nevezi a szakirodalom – a kontinens nem kevesebb, mint 12 országa keveredett bele a kormányerők vagy a lázadó frakciók oldalán – elsősorban az ország területén található mesés ásványkincsvagyon megszerzése céljából. Az egyes becslések szerint közel 5 millió halálos áldozattal járó konfliktus teljes mértékben erodálta az állam intézményét a KDK-ban, és nagymértékben elősegítette a térség „darfúrizációját”: bár 2002-ben a felek formálisan békét kötöttek, és 2003-ban hivatalba lépett egy átmeneti kormány, a helyzet mindmáig ingatag, és a különféle milíciáknak köszönhetően – dacára az ENSZ-erők jelenlétének – a harcok fel-fellángolnak a térségben. Az egyértelműen a közép-afrikai protokomplexum részét képező Ruanda mellett ebben szerepe van Ugandának is. A fokozott nemzetközi jelenlét ellenére kicsi az esély rá, hogy a helyzet a közeljövőben stabilizálódjon, így a KDK leszakadása tovább fog folytatódni.

Hasonló a helyzet a Közép-afrikai Köztársaság esetében is, amelynek legújabb, 2012-ben fellángolt, részben vallási jelleget öltő (muszlim-keresztény ellentét) belháborúja a korábbiakat is felülmúló káoszba sodorta az országot. Míg Kongó esetében Ruanda és Uganda, a KAK esetében Csád igyekezett gátat szabni a válság továbbgyűrűzésének. N'Djamena komoly katonai és politikai kapacitásokkal, illetve háborús

tapasztalatokkal rendelkezik (csapatai a francia erőket is támogatták Maliban), azonban egyelőre ez is kevésnek bizonyult a térség stabilizálásához. Hasonlóan kudarcot vallottak a Közép-afrikai Gazdasági Közösség, az ECCAS erőfeszítései is. Bár FOMUC elnevezésű kontingensük évek óta jelen volt Banguiban, nem volt képes megakadályozni az erőszak eszkalációját. A térség viszonylagos stabilitásnak örvendő országai – Kamerun, Gabon, Kongói Köztársaság – együtt sem képesek jelentős biztonsági aktorként fellépni, sőt a két elhúzódó közép-afrikai konfliktus következményei – elsősorban a menekültek nagy száma miatt – már-már saját belső biztonságukat is fenyegetik. A KAK esetében az orosz Wagner-csoport bizonyult meghatározónak, amely 2022 közepére elérte, hogy Bangui nagyobb területeket ellenőrizzen, mint 2012 óta bármikor.

Mint említettük, a térség számára óriási kihívást jelent az ún. „darfúrizáció” jelensége, vagyis a különféle, az egyes állami entitásoktól független milíciák tevékenysége. A KDK-ban működő M-23 mozgalom, a KAK-ban tevékenykedő Szeleka vagy az ugandai gyökerű, a hírhedt Joseph Kony vezette Úr Ellenállási Hadserege (LRA), kihasználva a porózus határokat, jelentős területekre terjeszti ki műveleteit, és fokozódó nyomás esetén egész egyszerűen átteszik székhelyüket egy szomszédos ország területére. Súlyos fejlemény, hogy az ADF nevű szervezet képében az elmúlt években a dzsihadista szélsőségesek is megjelentek a térségben. Működésüket általában a központoktól távoli ásványkincs-lelőhelyek ellenőrzésével igyekeznek biztosítani (gyémánt, koltán), de hasonlóan jelentős hasznot hoz számukra az illegális vadászat (elefántcsont). Bár az egyes milíciák létszáma legfeljebb pár ezer fő körül mozoghat, a rossz terepviszonyok, az óriási terület és nem utolsósorban ellenfelek gyengesége miatt (pl. helikopterek hiánya) szinte lehetetlen a felszámolásuk, miközben egy-egy akciójukkal több tíz- és százezres menekülthullámot képesek elindítani. Mindezek miatt nem véletlen, hogy a térség biztonsági problémáinak kezelésében rá van szorulva a külső aktorokra. A Közép-afrikai Köztársaság Mali után a francia haderő második műveleti területe lett a térségben, és mindkét válság kapcsán sor került, illetve folyamatban van az Európai Unió missziójának telepítése is. Az ECCAS elégtelen képességeit MISA néven egy Afrikai Unió művelet igyekezett áthidalni, amit aztán egy ENSZ művelet váltott fel (MINUSCA). A közelmúltban az afrikai kontinens felé egyébként csak mérsékelt érdeklődés mutató Egyesült Államok is fokozta jelenlétét Közép-Afrikában, amikor megerősítette az Ugandában állomásozó, alapvetően Kampalának az LRA elleni harcát támogató különleges erőinek számát és képességeit.

Mindezek ellenére a térségben nagyon nehéz összefüggő biztonsági mechanizmusokat észlelni. Az egyes konfliktusok nem, vagy alig hatnak egymásra, az interdependencia gyenge és esetleges. A KDK belső válsága ugyan egyfajta biztonsági fekete lyukként érinti környezetét összes államát, de ennek ereje és előjele meglehetősen eltérő: míg az ország keleti szomszédai az erőforrások ellenőrzésével a legfőbb haszonélvezői

az elhúzódó konfliktusnak, a Kongói Köztársaság vagy a KAK számára ez egyértelműen destabilizáló erőként hat. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a közép-afrikai protokomplexum esetében a közeljövőben nem várható érdemi előrelépés. Az államiság szinte teljes hiánya (KDK, KAK), illetve az állam gyengesége (Kamerun, Gabon) nem teszi lehetővé a biztonsági folyamatok rendszereződését valamiféle regionális egység felé. Így az egyes válságok partikulárisak és korlátozottak maradnak – ha kiterjedésükben nem is, de belső dinamikáikban mindenképpen.

Összegzés, kitekintés

A szubzaharai régió biztonsági helyzete 2022-ben a félig tele-félig üres pohár tipikus esetéhez hasonlítható. A dél-afrikai regionális komplexumban – a Dél-afrikai Köztársaságnak és a feltörekvő Angolának köszönhetően – alapvetően stabilitást és az államszerkezet erősödését, illetve erőteljes gazdasági növekedést tapasztalunk. Úgy tűnik, Nyugat-Afrika is túljutott a kilencvenes évek „holtpontján”, és képes a stabilitás útjára lépni. A jelenlegi konfliktusok vagy más RSC-k hatására alakultak ki (Mali), vagy nem bírnak regionális jelentőséggel (Bissau-Guinea). A kelet-afrikai komplexum ugyanakkor csak részben tud túllépni a szomáliai, szudáni és újabban az etióp instabilitás okozta kihíváson: bár egyes államok (Kenya, Uganda) mindezek ellenére erőteljesen fejlődnek, mások továbbra is szenvednek ezek következményeitől. Intő jel, hogy az elmúlt évek sokakban nagy reményeket keltő eredményei (Dél-Szudán függetlensége, a szomáli központi kormány 2012-es megalakulása, az as-Sabáb kiszorítása a nagyobb városokból) is csak mérsékelt javulást hoztak a térség biztonságában, sőt sok esetben inkább rontották azt. Közép-Afrikában pedig – a külső erőfeszítések dacára – továbbra is nagyfokú dezintegráció és az állam gyengesége figyelhető meg.

Kétségtelen tény, hogy az északnyugat-délkelet tengely Atlanti-óceán felé eső részén jelentősen csökkent a konfliktusok száma, és komoly előrelépés történt a regionális együttműködés terén is (bár itt is van még hová fejlődni). Látványosan növekedett az egyes országok gazdasági teljesítménye, megjelent és megerősödött a korábban nem létező középosztály is. Ugyanakkor a társadalom alsóbb rétegeivel a központi kormányzat továbbra sem tud mit kezdeni, a szociális háló gyenge, a társadalmi mobilitás nem kielégítő. A gazdasági növekedés motorja pedig elsősorban a nyersanyagexport, miközben alig folyik késztermék-előállítás a kontinensen. A fent említett tengelytől keletre ugyanakkor az államok fejlődése esetleges, és a regionális konfliktusok komoly fenyegetést jelentenek annak fenntarthatóságára.

Hosszú távon egyértelműnek látszik, hogy a kontinens problémái nem vagy csak kismértékben kezelhetők állami szinten, távlati megoldást csak a regionális integrációk erősödése jelenthet. Elméletileg ehhez szükség lenne az egyes államok belső struktúráinak megerősödésére is: amíg a szubzaharai régió

államainak jelentős része saját belső problémáival van elfoglalva, kicsi az esélye, hogy számottevően hozzá tudnak járulni a regionalizmus megerősítéséhez. Ugyanakkor paradox módon itt mégis fordított folyamatot látunk: a regionalizmus erősödése – az elmúlt évtized perspektívájában – segíti a helyi kormányzatok megerősödését is, és gyakran ez az a „motor”, ami a fejlődés forrása.

Bízató jel, hogy az elmúlt évtizedek sokkjai ellenére, mint a koronavírus-járvány vagy a 2022-as élelmiszeri válság, Afrika egyelőre nagyobb államkudarckok és kataklizmák nélkül vészelte át a kihívásokat. Bár például a szélsőséges csoportok láthatóan kihasználták a pandémiát és az éhezést is, hogy új tagokat toborozzanak, a legrosszabb forgatókönyvek egyelőre nem következtek be. Visszaesők persze mindig vannak, de úgy tűnik, kontinentális szinten az idő kerekét nem sikerült érdemben visszafelé forgatni, csak lassítani.

Óriási jelentőséggel bír az is, hogy az új afrikai elitiek jóval nagyobb önbizalommal építik államaikat. Bár ez esetenként komoly konfrontációkhoz vezet a külső szereplőkkel, egyértelműen annak az útja, hogy a kontinens erőteljesebben tudja képviselni saját érdekeit, és jobban kivehesse részét a globális termelői kapacitásokból, amelyek több munkahelyet és hozzáadott-értéket teremthetnének. Amint a fejezetben bemutatott problémák is mutatják, az afrikai biztonsági kihívások zöme a gazdasági problémákból, egyenlőtlenségekből származik, és ezek javulás esetén pl. jóval nehezebb lenne a szélsőséges csoportok toborzó tevékenysége. Bár gyors előrelépésre ebben nem számíthatunk, optimizmusra ad okot, hogy tanúi lehetünk legalább a fejlődés első csíráinak.

Bibliográfia

Bradbury, Mark: *Becoming Somaliland*. Progressic, London, 2008.

Búr Gábor: Nemzeti eszmék és folyamatok Afrikában. In: *Nemzet és nacionalizmus* (szerk.: Balogh András). Korona, Budapest, 2002., 287-405.

Búr Gábor: Afrika a 20. század második felében. In: *20. századi egyetemes történet II.* Szerk.: Németh István. Osiris, Budapest, 2005., 251–268.

Búr Gábor: A XXI. század Afrika évszázada? In: *Külügyi Szemle*, IV. évf., 2005. 1–2. szám, 3–11.

Búr Gábor: Gyenge államok és államkudarckok Afrikában. In: *Államok és államkudarckok a globalizálódó világban*. Szerk.: Marton Péter. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja. 2006., 194–211.

Búr Gábor: *The Second Scramble – a második versenyfutás Afrikáért*. In: *Külügyi Szemle*, VII. évf., 2008. 4. szám, 3–16.

- Búr Gábor: A szubszaharai Afrika története 1914-1991. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011.
- Buzan, Barry – Waeve, Ole: Regions and Powers. The Structure of International Security. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Clapham, Christopher: Africa and the International System. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Clapham, Christopher: The Horn of Africa – State formation and Decay. Oxford University Press, Oxford, 2017.
- Fage, J.D. – Tordoff, W.: Afrika története. Osiris, Budapest, 2004.
- Fragile States Index. <https://fragilestatesindex.org/>. Megtekintve: 2022.09.02.
- Ghani, Ashraf – Lockhart, Clare: Fixing Failed States: A Framework fo Rebuilding a Fractured World. Oxford University Press, Oxford – New York, 2008.
- Hansen, Stig Jarle: Horn, Sahel, and Rift: Fault-lines of the African Jihad. Hurst and Co., New York, 2019.
- Helman, Gerald B. – Ratner, Steven R.: Saving Failed States. *Foreign Policy*, 89. (1993), 3–20.
- Hettyey András: Szomália története és a környező országok szerepvállalása 2004 óta. In: Külügyi Szemle, VII. évf., 2008. 4. szám, 94–118.
- Hettyey András: Szomália 2011 elején – van ok a bizakodásra? Sereg Szemle, 2011/2, 177-184.
- Kenyan Somali Islamist Radicalisation. Intenational Crisis Group Africa Briefing N.85. Nairobi/Brussels, 25. January 2012. <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/horn-of-africa/kenya/B085%20Kenyan%20Somali%20Islamist%20Radicalisation.pdf>. Megtekintve: 2022.09.02.
- Iványi Tamás: Szúfik és fundamentalisták. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, é.n.
- Kaplan, Robert D.: Surrender or Starve. Travels in Ethiopia, Sudan, Somalia, and Eritrea. Vintage Books, New York, 2003.
- Makinda, Samuel M.: Security in the Horn of Africa. Brassey's, London, 1992., Adalphi Paper 269.
- Marsai Viktor: Csodás barátságok kezdete A kelet-afrikai regionális biztonsági komplexum határainak átalakulása a 21. században. Afrika Tanulmányok, 13 (2019) 1-2., 75-100.
- Marsai Viktor – Hettyey András: Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika Szarván. Publikon, Pécs, 2013.
- Marsai Viktor – Nagyné Rózsa Erzsébet: From a Fragmented Cooperation to an Integrated Approach – The Emergence of the Maghreb and Sahel Region and its Consequences for the European Union [European Institute of the Mediterranean (IEMed) (2022) , 23 p. <https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2022-04/Paper-N%C2%BA53.pdf> Megtekintve: 2022.09.02.

- Menkhaus, Ken: Somalia: State Collapse and the Threat of Terrorism. Oxford University Press, Oxford, 2004., Adalphi Paper 364
- Menkhaus, Ken: The Crisis in Somalia: Tragedy in Five Acts. *African Affairs*, 106/204 (2007), 357-390.
- Nugent, Paul: Africa Since Independence. Palgrave-MacMillan, China, 2004.
- Patrick, Stewart: Weak Links. Fragile States, Global Threats, and International Security. Oxford University Press, Oxford-New York, 2011.
- Sulyok Gábor: A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata. Gondolat, Budapest, 2004.
- Toulmin, Camilla: Land, Investment, and Migration: Thirty-five Years of Village Life in Mali. Oxford University Press, Oxford, 2020.
- Vallási fundamentalizmus. Tradíció, politika és radikalizmus az iszlám világban. Szerk.: Krizmanits József. Politológiai Párbeszéd Társasága – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.